

UOT 37.0

Aytən Təmraz qızı Daşdəmirova
Azərbaycan Dillər Universitetinin
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin ümumi pedaqogika kafedrasının müəllimi
<https://orcid.org/0009-0006-93-32-5657>

MÜƏLLİMİN PEŞƏ FƏALİYYƏTİNDƏ PEDAQOJİ DƏYƏRLƏRİN YERİ VƏ ROLU

Айтен Тамраз гызы Даидемирова
докторант Азербайджанского Университета Языков,
преподаватель кафедры общей педагогики
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

МЕСТО И РОЛЬ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЯ

Aytan Tamraz Dashdamirova
doctorial student in the program of doctor of philosophy of Azerbaijan University of Languages,
teacher of the department of General pedagogy at the Azerbaijan State Pedagogical University

THE PLACE AND ROLE OF PEDAGOGICAL VALUES IN THE TEACHER'S PROFESSIONAL ACTIVITY

Xülasə. Pedaqoji dəyərlər özünün mahiyyət və məzmununa görə müəllimin peşə fəaliyyətində önəmli rol oynayır. Bu dəyərlər müəllim fəaliyyətini nizama salır və onu daha məhsuldar edir. Həmçinin pedaqoji fəaliyyətin məzmun və məqsədinin reallaşmasına əsaslı təsir göstərir. Yəni ki, müəllim bu dəyərləri mənimsəmiş olsun və fəaliyyətində onları reallaşdırmağa bilsin.

Pedaqoji dəyərlərin formalaşdırılması onun yerinin və rolunun düzgün müəyyənləşdirilməsindən və müəllimlərin onu öz fəaliyyətlərində səmərəli tətbiq etmələrindən çox asılıdır. Məqalədə bu sahədə aparılmış bir çox tədqiqatlara nəzər yetirilmiş, pedaqoji dəyərlərin yeri və roluna dair tədqiqatlar araşdırılmış və bu dəyərlərin məzmununa münasibət bildirilmişdir.

Açar sözlər: pedaqoji dəyərlər, fəaliyyət, struktur, müəllim modeli, özünüaktuallaşdırma.

Резюме. Педагогические ценности играют важную роль в профессиональной деятельности учителя в силу своей природы и содержания. Эти ценности регулируют деятельность учителя и делают ее более продуктивной. Это также оказывает существенное влияние на содержание и цель педагогической деятельности. Это также оказывает существенное влияние на содержание и цель педагогической деятельности. Формирование педагогической ценности во многом зависит от правильного определения деятельности, ее места и роли и от эффективного применения ее педагогами в своей работе. В статье рассмотрено множество исследований, проведенных в этой области, изучены труды о месте и роли педагогических ценностей, а также изложено отношение к содержанию этих ценностей.

Ключевые слова: педагогические ценности, деятельность, структура, модель учителя, самоактуализация

Summary. Pedagogical values play an important role in the teacher's professional activity due to their nature and content. These values regulate teacher activity and make it more productive. It also has a significant impact on the content and purpose of pedagogical activity.

It is enough that the teacher has mastered these values and can realize them in his activities.

The formation of pedagogical values depends very much on the correct definition of its place and role and on teachers' effective application of it in their activities. In the article, many studies conducted in this

field were reviewed, studies on the place and role of pedagogical values were investigated, and the attitude towards the content of these values was reported.

Key words: *pedagogical values; action; structure; teacher model; self-actualization.*

Dəyərlər sistemində xüsusi yeri və rolu olan pedaqoji dəyərlər özünün mahiyyət və məzmununa görə pedaqoji prosesin səmərəliliyinin və keyfiyyətinin təmin olunmasında mühüm yer tutur. Onun reallaşdırılmasıyla əldə olunan nəticələr də özünün miqyasına və tutumuna görə pedaqoji proses üçün bir çox cəhətdən əhəmiyyətli və zəruridir. Bu baxımdan pedaqoji peşə dəyərlərinin mahiyyət və məzmunu haqqında təhsilverənlərin geniş məlumatla malik olmaları və onları həyata keçirə bilmək üçün bilik və bacarıqlara, texnoloji vərdişlərə yiyələnmələri olduqca vacibdir.

Pedaqoji peşə dəyərlərinin mahiyyəti və strukturu müəllim peşəsinin mahiyyəti və əsas funksiyası ilə bilavasitə bağlı olduğundan öncə müəllim peşəsinin mahiyyəti və əsas xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək.

Son bir-iki onilliklərdə cəmiyyətin peşə qədər radikal dəyişikliklərə məruz qalmış başqa bir sferası demək olar ki, çox azdır. Peşələrdə olduğu kimi, peşə dəyərlərinin də transformasiyası bütün dünya ölkələrində müşahidə olunur. Yüksək status daşıyan peşə dəyərləri müxtəlif ölkələrdə əsasən eyni məzmununda və dəyərdə qəbul edilir. XXI əsrin peşələri özünün müxtəlif tərəfli xüsusiyyətlərinə görə mobillik, komandada işləmək bacarığı, kommunikativ bacarıqlar və s. kimi metodoloji və sosial bacarıq və vərdişləri tələb edir. Bunlarla yanaşı, bu peşələr bir çox insanlarda fərdilik, şəxsi ləyaqət hissi, özünüinkışaf, özünüreallaşdırma, özünüaktuallaşdırma kimi assosiasiyalar yaradır. Bunlar da peşə sahiblərində müxtəlif peşə dəyərlərin yaranmasına və formalaşmasına tələbatlar yaradır.

Müəllim peşəsində böyük transformasiyalar gedir. Müəllim peşəsi geniş və çoxşaxəli olmaqla yanaşı, həm də cəmiyyət, onun inkişafı və tərəqqisi üçün ən mühüm peşələrdən biridir, çünki bütün peşə sahiblərini müəllim hazırladığı kimi, digər peşələr də müəllimdən. Müəllim peşəsindən asılıdır. İstər həkim, istər hüquqşünas, istərsə də aktyor – hamı təhsilini məktəbdən başlayır, məktəbdə alır. Məktəbin təsirindən heç kim kənar qala bilməz. Buna görə də digər peşələrlə müqayisədə hər bir insanın taleyini daha çox müəllim peşəsi müəyyən edir. Ulu öndər Heydər Əliyev bu

münasibətlə demişdir: “Bizim hamımız həyatımızda əldə etdiyimiz nailiyyətlərə, bütün varlığımıza görə müəllimə borcluyuq. Mən də müəllimə borcluyam, sən də müəllimə borclusan, bu nazirlər də müəllimə borcludurlar. Müəllimə borclu olmayan adam yoxdur, hamı müəllimə borcludur.” [1, s.512].

Öz həyatını uşaqlarla işləməyə həsr edən insan çətin yola hazır olmalıdır.

Təhsil sahəsində bir çox yerli və xarici ekspertlər məsuliyyətlə bəyan edirlər ki, hazırda müəllim peşəsindən çətin peşə yoxdur və bunu hətta rəsmi sənədlərdə də görmək mümkündür.

Müəllimlərin üzərinə gələcək nəsillərin savadlandırılması və cəmiyyətə inteqrasiyası kimi mühüm ictimai vəzifələr qoyulmuşdur. Beləliklə, onlar eyni zamanda cəmiyyətin mədəni potensialını həm təkrar istehsal edir, həm də yeniləndirir. Müəllim cəmiyyətin qurulmasında, onun saflaşdırılmasında nəinki iştirak edir, bu prosesin önündə gedir.

Bu vəzifələr müxtəlif əqidə və motivləri olan müəllimlər tərəfindən yerinə yetirilir. Lakin vahid xətt, istiqamət ondan ibarətdir ki, hər bir müəllim üzərinə düşən vəzifələri dərindən dərk edərək onu ləyaqətlə yerinə yetirə bilsin.

Hər kəs müəllim peşəsinin nə dərəcədə çətin bir iş, çətin bir peşə olduğunu bilir. Lakin çox adamlar müəllimlərin, pedaqoji kollektivin hər gün üzləşdiyi real problemləri dərindən bilmirlər. Bunu müəllimlər özləri daha dərindən bilirlər ki, bunu da onların bu peşənin incəliklərinə dərindən bələd olmaqla, peşəkar və səriştəli müəllim səviyyəsinə yüksəlməklə həll etmək mümkündür.

Pedaqoji peşə profilinin əsas cəhətlərinin öyrənilməsi, müəllim peşəsinin xüsusiyyətlərinin dəqiq müəyyən edilməsi müəllim hazırlığında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yalnız faktiki xüsusiyyətlər məlum olduqda, pedaqoji ali məktəb tələbələrini müəllim peşəsinin incəliklərini öyrənməyə hazırlıq səviyyəsini yüksəltməklə bu sahədə əsaslı irəliləyişlər etmək olar. Bunun üçün bir sıra mühüm məsələlərə diqqət yetirilməsi xüsusilə vacibdir.

Müəllim peşəsi yüksək dözümlülük tələb edən, stressli situasiyalarda dayanıqlıq tələb edən ən mürəkkəb və xeyli təcrübə tələb edən

peşələrdəndir. Müəllimlər sözə qulaq asmayan uşaqlara, mübahisə edən valideynlərə az rast gəlmirlər. Bunlar onlarda stressli və psixoloji gərginlik halları yaradır. Bu hallar bəzi müəllimlərdə bütün həyatı boyu davam edir. Hətta bəzən müəllimlər şagird və valideynlərlə ünsiyyətin çətinliyini aşağı əmək haqqı və ya peşə perspektivlərinin olmaması ilə izah etməyə çalışırlar. Bəzən də müəllim peşəsinin nüfuzunun aşağı olmasını səbəb kimi göstərirlər.

Müəllimlərin əksəriyyəti müəllimlik peşəsini sevərək, həyatlarını ona həsr edərək və daxili motivləri əsasında çalışsalar da, bunu yalnız əməkhaqqı xatirinə edənələr, sadəcə iş yeri kimi ona baxanlar da az deyildir.

Müəllimin fəaliyyəti təkcə pedaqoji fəaliyyət deyil, həm də ödənişli fəaliyyətdir. Müəllim işləyir və bunun müqabilində əməkhaqqı alır. Lakin bir çox ölkələrdə müəllim peşəsi, xüsusən də dövlət müəssisələrində işləyən müəllimlər son dərəcədə az əməkhaqqı alırlar. Məsələn, Rusiyada müəllimin orta əmək haqqı ayda cəmi 300 ABŞ dolları təşkil edir. ABŞ-da müəllimin əmək haqqı bundan xeyli yüksəkdir, amma burada da müəllimlər dolanmaq üçün əlavə dərslər götürmək məcburiyyətində olurlar. Lakin statistik təhlillər göstərir ki, hazırda respublikamızda orta məktəb müəllimlərinin orta əməkhaqqı səviyyəsi 800 manatdan yüksəkdir. Müəllimlərin sertifikatılarından sonra bu rəqəmin daha da yüksələcəyi proqnozlaşdırılır.

Müəllim işi vaxt aparan işdir. Müəllimlər bir qayda olaraq, ağır iş günündən sonra istirahət etmir, işlərini evdə də davam etdirirlər. Ev tapşırıqlarının yoxlanması, dərslər hazırlaşmaq, müxtəlif inzibati vəzifələr müəllimlərin boş vaxtının çox hissəsini aparır. Bizdə yaxşı haldır ki, dərslər həftəsi beş gündür. Bəzi ölkələrdə dərslər həftəsi 6 gün davam edir. Bu iki "iş yeri"nin xüsusiyyətləri tamamilə fərqlidir: məktəb üçün dəqiq vaxt intervalları, sabit təşkilati çərçivələr səciyyəvidirsə, evdəki iş yeri mümkün qədər azadlıq verir. "İki aləm" arasında gediş-gəliş müəllimlik peşəsi üçün tipik problemdir. Xüsusən Azərbaycan şəraitində əksəriyyəti qadınlardan ibarət olan müəllimlər bununla yanaşı, dərslərdən sonra evin məişət işləri ilə də məşğul olmaq zorunda qalır. Bütün bunlar müəllimlik işinin şəxsi həyatın (evin, ailənin) işləri ilə qarışması kimi müəkkəb bir problemin yaranmasına gətirib çıxarır.

Bütün bunlar isə nəticədə də yüksək stressə gətirib çıxara bilər.

Xarakterik haldır ki, müəllim üzərinə düşən işi təkbəşinə həyata keçirir. Sınıfdə yaranan problemlərlə də təkbəşinə məşğul olur. Bu da bir tərəfdən onun gərgin iş rejimi ilə işləməsinə, digər tərəfdən də bu işlərə çox vaxt sərf etməsinə səbəb olur.

Müəllimin vəzifəsi təkcə dərslər keçməklə məhdudlaşmır. Müəllim işi, müəllim peşəsi əlavə vəzifələrlə də bağlıdır. Çox vaxt dərslər deməkdən başqa, müəllimlər bir sıra qeyri-formal vəzifələrlə də məşğul olurlar. Məsələn, həm şagirdlər, həm də bəzən onların valideynləri üçün psixoloq qismində çıxış etməklə "çətin" uşaqlarla iş metodlarını axtarıb tapmalı və onlarla işləməli olur. Müasir dövrdə xüsusilə şagirdlərin və tələbələrin biliklərinin monitorinq və yoxlanılmasında müəllimlərin işləri çox olur. Pandemiya dövründə isə müəllimlər daima dəyişən distant təlim proqramlarına uyğunlaşmalı olurdular. COVID pandemiyası dövrünə aid təhlillər və müşahidələr göstərdi ki, müəllimlər istər şagirdlərin, istərsə də tələbələrin tələbatlarını ödəmək üçün daha çox işləməli olmuşlar.

Pandemiya dövründə müəllimlərin rolu müstəsna olmuşdur. Bu dövrdə istər müəllimlərin, istərsə də ictimaiyyətin müəllim peşəsinə baxışlarında bir sıra yeniliklər də özünü göstərdi. Müəllimin özünün və peşəsinin pedaqoji dəyərlər baxımından yüksək qiymətləndirilməsi özünü göstərdi.

COVID-19-n müəllim peşəsinin dəyərlərinə təsiri də hələ bir o qədər dərindən araşdırılmamış və ölçülməmişdir. Məktəblərin bağlanması, sonra da açılması, distant təhsilə keçid, bu dəyişikliklərin şagirdlərin müvəffəqiyyətinə təsirinin qeyri-müəyyənliyi bəlkə də eyni zamanda müəllimlərin dəyərlərində dəyişiklikliyə səbəb olmuşdur. Distant təlimin tələbləri şagirdlərlə müəllimlərin daha sıx əməkdaşlığına da səbəb olmuşdur, çünki məktəb də, ailə də pandemiya dövründə təhsilin simasının dəyişməsinin şahidi oldular.

Müəllim peşəsi qaçılmaz ziddiyyətlərlə bağlıdır. Belə ki, ənənəvi təlim metodları ilə təhsilalanlarla kommunikativ qarşılıqlı təsirlər prosesində əhəmiyyətli dəyişikliklərin olması, təlim-tədrisin müxtəlif paradigmalmasının didaktik-metodik yanaşmaları arasında fərqlərin olması, müəllimlərin yüklənmələrinin yüksək olması, yaradıcı layihələndirmə variantlarının çoxluğu və s.

amillər bu ziddiyyətlərin yaranmasında mühüm rol oynayırlar. Bu ziddiyyətlərə təhsilalanların unikallığının nəzərə alınmamasını, başqa sözlə, bir tərəfdən təhsilalanların fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, digər tərəfdən isə bütün təhsilalanlara formal olaraq bərabər münasibət göstərilməsi zərurətini [10, s.202-224] və təhsilalanlarla fikir dialoqunun qəbul edilməməsini də aid etmək olar. Peşənin yaradıcı xarakterli, iş gününün zəngin olmasına (uşaqlarla teatr və muzeylərə, ekskursiyalara getmək, məktəb tədbirlərinin, konsertlərin, valideyn yığıncaqlarının təşkili, ixtisası artırmaq və təcrübə mübadiləsini aparmaq üçün konfrans və seminarlarda, treninqlərdə iştirak etmək və s.) və müəllimin öz yaradıcılıq və təşkilati bacarıqlarını nümayiş etdirməsi imkanlarına baxmayaraq, müəllimlərdən çox vaxt ciddi əməllərin yerinə yetirilməsi tələb olunur. Bundan başqa, məktəblər müxtəlif göstəricilər üzrə, məsələn, yekun yoxlamaların (summativlərin, imtahanların) nəticələri üzrə yarışirlər ki, bu da şagird hazırlığında müəllimlərin diqqətinin biliklərin özündə deyil, imtahan nəticələrində cəmləşdirməsinə səbəb olur.

Müasir dövrdə müəllim peşəsi əvvəllərdə olduğu kimi, yenə də müəllimlərin peşə yüksəlişi üçün imkanların zəif olması ilə xarakterizə olunur. Orta məktəblərdə çox az sayda müəllimlərin real karyera imkanları vardır. Düzdür, xüsusilə son onilliklərdə ölkəmizdə yüksək göstəricilərə nail olan xeyli sayda müəllimlərin əməyi yüksək qiymətləndirilmiş, onlar “Əməkdar müəllim”, “Qabaqcıl təhsil işçisi” kimi fəxri adlarla, “Tərəqqi” medalı və digər bir sıra orden və medallarla təltif olunmuşlar və bu proses yenə də davam edir. Lakin xüsusilə orta məktəblərdə peşə yüksəlişi üçün real perspektivlərin azlığı, habelə müəllimin şəxsi fəaliyyətləri barədə kənar rəylərin demək olar ki, tam yoxluğu müəllimlərdə onların əməyinin yetərincə qiymətləndirilməməsi və ya mükafatlandırılmaması barədə müəyyən təəssürat yaradır. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, son bir-iki ildə müəllimlərin sertifikatlaşdırılması sahəsində aparılan işlər bu təəssüratın müəyyən qədər dəyişməsinə səbəb olmuş və müəllimlərin öz peşələrinə, işlərinə daha ciddi, daha məsuliyyətli yanaşmalarına və karyera imkanları haqqında düşünmələrinə, bu sahədə fəaliyyətə qoşulmalarına səbəb olmuş və imkanlar yaratmışdır.

Xalqımız müəllimə, müəllim peşəsinə həmişə hörmət bəsləmiş, bunlara hörmətlə yanaşmışlar. Xalq içərisində böyük hörməti və nüfuzu olan insanlara, öz işi, peşəsi sahəsində yaxşı mütəxəssis kimi tanınan adamlara hörmət əlaməti olaraq “Müəllim” ifadəsi ilə müraciət olunması da bu hörmətdən irəli gəlmişdir. Lakin faktlar və müşahidələr göstərir ki, istər mətbuatda, istər müəyyən televiziya verilişlərində, istərsə də bəzi insanlar arasında müəllimlər haqqında xoşagəlməz ifadələrə tez-tez rast gəlinir. Hətta nə şəxsiyyəti, nə fəaliyyəti, nə də cəmiyyətdə mövqeyi bu peşəyə uyğun olmayan bir çox şəxslərə “Müəllim” kimi müraciət edilməsi də az qala bir dəb halını almışdır. Bu baxımdan Avropa Şurasının bir tədqiqatı maraqlıdır. Həmin tədqiqata görə, hər iki müəllimdən biri əmindir ki, müəllimlərin cəmiyyətdə nüfuzu kifayət qədər pisdır və ya çox pisdır. Belə skeptik baxışı ilk növbədə çoxillik peşə stajı olan müəllimlər bölüşdürürlər (58%). Onlar bunu onunla izah edirlər ki, ictimaiyyətin rəyinə görə, peşənin müstəsnalığını qabardan, bu fəaliyyətlə yalnız hazırlıqlı insanların məşğul olmalı olduqlarını göstərən konkret heç bir şey yoxdur. Başqa sözlə, müəllim peşəsində müəllimlərin peşəkarcılığını göstərən heç bir eksklüzivlik yoxdur. Əksər müəllimlər öz peşəsindən imtina edilməsini məqbul variant hesab etməsələr də respondentlərdən 23%-i işdən imtina etmənin mümkünlüyünü bildirmişlər. Sorguda iştirak edən bütün müəllimlər üçün uşaqlarla işləmək arzusu onları müəllim olmağa təhrik edən əsas motiv olmuşdur. Respondentlərin 81%-i bunu peşə seçiminə ən mühüm səbəb hesab etmişlər. Hər beşinci müəllim üçün peşə seçiminə əsas amil ildə bayram günlərinin, tətillərin olması, buna görə də boş vaxtı sərbəst planlaşdırmaq imkanının olması olmuşdur [14, s.6].

Müxtəlif nəsilin müəllimlərin peşə seçimi motivlərinin analizi göstərir ki, müəllim peşəsinin seçiminin səbəbləri demək olar ki, zaman keçdikcə belə dəyişməmişdir. Həm təcrübəli müəllimlərlə, həm də iş stajı az olan müəllimlərlə aparılan sorğular göstərdi ki, müəllimlik peşəsinə seçməkdə onlar üçün əsas motiv uşaqlar və gənclərlə işləmək və onlara bilik və bacarıqlar vermək arzusu olmuşdur. Respondentlər bunu müəllim peşəsinin ən böyük üstünlüyü kimi qeyd edərək gənclərin tərbiyələndirilməsinin

özlüyündə faydalı bir iş olduğunu, müəllimlə şagird arasında intellektual əlaqənin, uşaqlar və yeniyetmələrlə ünsiyyətin sevincinin insanda məmnunluq hissini yaratdığını bildirmişdirlər.

Eyni zamanda əhali arasında aparılan sorğularda əhalinin 38%-i ən yüksək qiymətləndirdikləri və hörmət bəslədikləri peşənin müəllim peşəsi olduğunu və onlara böyük ümidlər bəslədiklərini qeyd etmişdir [14, s.10].

Analoji olaraq qeyd etmək olar ki, bu nəticə eyni zamanda bizim region üçün də xarakterikdir.

Müşahidələr və faktlar göstərir ki, müəllimlik peşəsindən başqa bəlkə də heç bir peşədən bu qədər gözləntilər yoxdur. Bu gözləntilərin miqyası çox böyükdür, şagirdlərdən tutmuş, cəmiyyətimizə qədər davam edir. Belə ki:

– şagirdlər gözləyirlər ki, müəllim peşəkardır, öz fənnini gözəl bildiyi üçün onları öyrədəcəkdir. Məsləhətçidir, köməkçidir və nümunədir. Onlarla biliklərini bölüşəcək, məsləhət verəcək və onlara yardım göstərəcək, dəstək verəcəkdir;

– valideynlər gözləyirlər ki, müəllim tədrisdə ekspert olacaq, övladlarına bilik, bacarıq, vərdişlər aşılayacaq, uşaqlarla əməkdaşlıq edəcək, onlara yardımçı, təlimdə köməkçi olacaqdır;

– həmkarları müəllimdən dostluq, dəstək, əməkdaşlıq, qarşılıqlı yardım, həmrəylik gözləyirlər;

– məktəb rəhbərliyi müəllimdən etibarlılıq, əməksevərlik, öz işini ustalıqla yerinə yetirmək və loyallıq gözləyirlər;

– cəmiyyət müəllimdən gələcək nəsil üçün məsləhətlər verməsini, bilik və mədəniyyətin ötürülməsində vasitəçiliyi, gənclərin sosial inteqrasiyasının gücləndirməsini və onları məsləhətçi qismində müşayiət etməsini, cəmiyyət üçün layiqli vətəndaş-şəxsiyyət tərbiyə etməyi gözləyir.

Cəmiyyətin müəllimdən bu gözləntiləri və ümidləri pedaqoji peşəyə bir çağırışdır və ona bir çox tələblərin verildiyinin göstəricisi kimi xarakterikdir.

Məktəb təhsili hər bir insanın sonrakı həyatının təməli olduğundan şagirdlərə bilik verən, onları həyata hazırlayan insanın da nə qədər yüksək əhəmiyyətə malik olmasını təsəvvür etmək yəqin ki, o qədər də çətin deyildir.

Cəmiyyət tərəfindən müəllimlərin lazımcınca qiymətləndirilməsi olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bunsuz müəllim peşəsinin dəyərləndirmək, onun cəmiyyətdəki rolunu düz-

gün qiymətləndirmək mümkün deyildir. Bunu məzmunlu şəkildə aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

Birincisi, aparılmış bir çox tədqiqatlar və bizim tədqiqatımız göstərir ki, müəllim peşəsini seçən şəxslər çox vaxt məhz sevimli müəlliminin ilə bu peşəni seçirlər. Başqa sözlə, sevimli müəllimin təsiri insanları bu və ya digər peşəni seçməyə vadar edir. Bunu təkcə müəllim peşəsinə deyil, başqa peşə və ixtisasların da seçilməsinə aid etmək olar. Müəllimlər təkcə təlim vermir, dərs keçmir, materialı izah etmir, həm də uşağın xarakterini formalaşdırır və onu ruhlandırır. Buna görə də insanın gələcəkdə hansı keyfiyyətlərə malik olacağı bir çox mənada valideynləri ilə yanaşı, müəllimdən də asılıdır.

İkincisi, müəllim peşəsi həm də şagirdlərin hörməti deməkdir. Müəllim tədris ili ərzində şagirdlərlə on ay vaxt keçirir və onlar üçün həyatda ən nüfuzlu insanlardan birinə çevrilir. Bir çox insanlar xoş xatirələrlə sevimli müəllimlərini yad edir və illər keçdikdə belə, onlarla əlaqə saxlayırlar.

Üçüncüsü, müəllimlərin cəmiyyətdə necə qəbul olunması ilə şagirdlərin, gələcək nəsillərin müvəffəqiyyəti arasında güclü müsbət korrelyasiya mövcuddur. Nə qədər çox müəllim özünü cəmiyyət üçün qiymətli hesab edərsə, şagirdlər də nəticələrinə görə ən yaxşılar arasında bir o qədər yüksək yerləri tutarlar [6].

Dördüncüsü, müəllimlərin cəmiyyətdə necə qəbul olunması (o cümlədən müəllimlərin özlərini necə qəbul etməsi) müəllimin pedaqoji fəaliyyətinə, işindən məmnun və ya narazı qalmasına, o cümlədən yeni müəllimlərin işə qəbul edilməsinə və təcrübəli müəllimlərin işdə saxlanmasına təsir göstərə bilər. Müəllimlik peşəsinin nüfuzu yüksək olan ölkələrdə valideynlərin uşaqlarını müəllim olmağa təhrik etmə ehtimalı daha yüksək olur [15]. Beləliklə, müəllim peşəsinə verilən status, hörmət onun gənclər üçün arzuolunan olmasına səbəb olur.

Digər tərəfdən, müəllimin də tələqin nümunəsi olması üçün cəmiyyətdə sosial statusu, nüfuzu çox əhəmiyyətlidir. Deyilənlər tədqiqat mövzumuz üçün ona görə əhəmiyyətlidir ki, müəllimlər cəmiyyətdə nüfuzlarından istifadə edib məqsədyönlü şəkildə peşə dəyərlərini ötürə bilərlər. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, cəmiyyət tərəfindən müəllimlərin qavranılmasında

COVID-19 nəticəsində istənilən müsbət dəyişikliklərdən istifadə olunması çox vacibdir.

Burada bir məqamı da vurğulamaq istərdik. Apardığımız müşahidə və təhlillər göstərir ki, müəllimlərin bir çoxlarının əslində necə müəllim olmaq haqqında, başqa sözlə necə olmalı olduqarı və gerçəklikdə nə cür müəllimlərin olduğu barədə məlumatları çox azdır. Bu baxımdan da bəzi müəlliflər ideal müəllim modeli ilə real praktikanın bir-biri ilə üst-üstə düşmədiyini də qeyd edirlər [8]. Məsələn, göstərilər ki, müəllimlikdə “uşaqlara və gənclərə sevgi”ni müəllimlik peşəsinə olan sevgidən fərqləndirmək lazımdır: uşaqları çox sevib müəllim peşəsini sevməyən və əksinə, uşaqları heç sevməyib pedaqoji fəaliyyəti sevən müəllimlərə də rast gəlmək olur. Amma o da aydındır ki, təhsil sisteminin keyfiyyəti bu sahədə çalışan müəllimlərin keyfiyyətindən yüksək ola bilməz. Çünki bu keyfiyyət müəllimlərin şəxsi və peşə və şəxsi keyfiyyətlərindən bilavasitə asılıdır.

Digər tərəfdən, aparılmış bir sıra tədqiqatlarda pedaqoji peşə dəyərləri bəzən həddindən artıq mücərrəd təsvir edilir. Bunlar müəllimlərlə apardığımız söhbətlərdə də özünü qabarıq şəkildə göstərir. Bəzi müəllimlər öz peşələrində və yaxşı müəllim üçün nələrə vacib hesab edirlərsə onları da dəyər adlandırırlar ki, bu da dəyərlərin nələrəndən ibarət olduğunu ayırd etməkdə mücərrədlik yaradır. Eyni zamanda bir sıra tədqiqatçılar da müəllimlərin peşə dəyərlərini müzakirə edərkən bir sıra elə dəyərlərin adını, məsələn, özünü inkişaf etdirməyə yönəlişliliyi, humanistliyi və s. bu kimi dəyərləri [7] qeyd edirlər ki, bunları təkcə müəllim peşəsinə deyil, başqa peşələrə də aid etmək olar. Bütün bunlar pedaqoji peşə dəyərlərinin sistemləşdirilməsinə və təsnifatının verilməsinə müəyyən çətinliklər yaradır. Bu müddəalar müəllim peşəsinin dəyərlərinin müəyyənləşdirilməsi məsələsinin çox aktual olduğunu göstərir.

Pedaqoji ədəbiyyatların araşdırmaları bu problemin çox-çox illər ərzində də aktual olduğunu göstərir. Belə ki, XVIII əsrin ortalarından XX əsrin ortalarına qədər təhsildə humanist pedaqogikanın nümayəndələri ideal müəllimi pedaqoji etikaya malik müəllim kimi xarakterizə etmişlər. Bəzi tədqiqatçılar tərbiyəçinin anadangəlmə sosial obrazı formalaşdırılmış, onun əhəmiyyətli keyfiyyətlərinin, peşəyə hazır olma

iddialarının və cəmiyyət qarşısında məsuliyyətinin dərk etmə dərəcəsinin səciyyəsi verilmişlər. Elmi pedaqogikanın banilərindən biri olan Yohan Fridrix Herbart professor vəzifəsində çalışdığı ilk günlərdə “pedaqoji etika” anlayışını pedaqogikadan apardığı mühazirələrinə daxil etmişdir. XVIII əsr alman pedaqoqu Y. Felbiqer bu kontekstdə öz peşə vəzifələrini bilən və onları vicdanla yerinə yetirən, şagirdlərinə hörmət bəsləyən, enerjili, səbirli, qənaətli, səliqəli və təvazökar müəllimlərdən bəhs edirdi [9]. Y. Felbiqerin təsəvvürlərində müəllim insan kamilliyinin təcəssümü kimi bütöv bir dəyərlər kataloquna cavab verməli idi. Alman filosofu və psixoloqu V. Dörinq müəllimin anadangəlmə bir çox xüsusiyyətlərə malik olmasını qeyd edir və “anadangəlmə” müəllim aşağıdakı xarakteristikalarını qeyd edirdi: mənəvilik, nümunəvi həyat tərz, dürüstlük, ədalətlik, təmkinlilik, dözümlülük, estetiklik, uşaqları sevmə, insanlara inam, insanpərvərlik, lideriyə can atma, insan kamilliyinin təcəssümü [17].

Müəllim peşəsinə həsr olunmuş bir sıra tədqiqatlarında şəxsiyyət paradigmasının öyrənilməsi zamanı diferensial psixologiyanın bütöv bir budağı inkişaf etmişdir ki, bu da, xüsusən 1950-ci və ondan sonrakı illərdə istər xarici ölkələrdə, istərsə də bizim respublikamızda çoxsaylı empirik və nəzəri tədqiqatların aparılmasına səbəb olmuşdur. Həmin illərdə respublikamızda bu sahədə akademik M.M. Mehdizadə, professor M.Ə. Muradxanov və b. müəllim peşəsinə, müəllim əməyinə, müəllim nüfuzuna və digər bir sıra keyfiyyətlərə aid yazdıqları məqalələrində müəllim şəxsiyyətinə, o cümlədən müəllimin malik olmalı olduğu dəyərlərə aid faydalı fikirlər irəli sürmüşlər.

1970-ci illərin ortalarında bir sıra xarici dövlətlərdə, xüsusən Almaniyada və İngiltərədə müəllim peşəsinə həsr olunmuş tədqiqatlarda “proses-məhsul” deyilən bir paradigma təşəkkül tapmışdır. Bu kontekstdə müəllimlərin konkret hərəkətlərinin empirik tədqiqatları da aparılmışdır [16, s. 39-40]. Bu tədqiqatlarda müəllimlərin hərəkətləri şagirdlərin müvəffəqiyyətinə, yəni məhsula ciddi təsir göstərən bir proses kimi nəzərdən keçirilirdi ki, bu da şagirdlərin müvəffəqiyyətini müəyyən edən mühüm bir amil kimi müəllimi rehabilitasiya etməyə imkan verdi. 1980-cı illərdə baş vermiş koqnitiv dönüş və

onunla bağlı koqnitiv psixologiyada aparılan tədqiqatlarda uğurlu müəllimin təsvirini vermək cəhdləri edilmişdir. Burada artıq təlim prosesləri deyil, peşə problemlərinin həlli üçün zəruri olan bilik və bacarıqlar diqqət mərkəzində olmuşdur. Söhbət müəllimlərin davranışından deyil, təfəkküründən gedirdi. Emosional və motivasiya aspektləri ümumiyyətlə nəzərdən keçirilmirdi, çünki söhbət ilk növbədə çox bilən və çox fikirləşən müəllimdən gedirdi. Koqnitiv tədqiqatlarda müəllimlik istedadının anadangəlmə deyil, qazanılmış istedad olduğu əsaslandırılır [5, s.304].

Sonrakı tədqiqatlarda diqqət daha çox müəllimin peşəkarlığına yönəldilir. Hesab olunur ki, peşədə spesifik tələblərin uğurla yerinə yetirilməsini məhz peşəkarlıq müəyyən edir [13, s.187]. Lakin müəllimin peşəkarlığı məsələsinə nəzəri və metodoloji yanaşmalar da müxtəlifdir. Belə ki, bəzi müəlliflər peşəkarlığı təcrübə ilə eyniləşdirir [11, s. 303-308]. U. Hermana görə, müəllim onda peşəkar hesab olunur ki, o, təhsilalanların sosial-emosional, idraki-intellektual və mənəvi-mədəni inkişafına töhfə verə və daima özündə ekspert statusunu motivasiya edə bilir [12, s. 408-428]. Yalnız bu yolla müəllim onların Mən-konsepsiyasının formalaşmasına həlledici təsir göstərə bilər. S. Re pedaqoji peşəkarlığı refleksiyada, yəni müəllimin öz peşə hərəkətlərinin və ya davranışının ətrafdakılar tərəfindən necə qəbul olunduğunu dərk edib, onları tənqidi təhlil etmək qabiliyyətində görür. Bu fikir başqa müəlliflər tərəfindən ümumi şəkildə belə ifadə olunur ki, pedaqoqun əsas iş aləti onun öz şəxsiyyətidir [4].

1970-ci illərdən sonra respublikamızda bu sahədə aparılan tədqiqatlarda demək olar ki, bu tədqiqatların izi aydın görünməkdədir. Bir çox tədqiqatçılarımız müxtəlif illərdə apardıqları tədqiqatlarda müəllimin daha çox biliyə malik olmasını, çox bilib, çox öyrətmək istəməsini, müəyyən dövrdə isə tədris prosesini maraqlı təşkil edə bilməsini, şagirdlərin motivasiyasına nail ola bilməyi, son illər isə müəllim şəxsiyyətini önə çəkməyi əsas götürmüş, apardıqları tədqiqat

qatlarda bunlara önəm vermişlər. 2013-ci ildən, yəni “Azərbaycan Respublikasında Təhsilin İnkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” qəbul edildikdən sonra aparılan tədqiqatlarda isə yeni bir xətt, xarici ölkə pedaqoq və psixoloqlarının hazırda daha çox önəm verdikləri müəllim peşəkarlığı və səriştəliliyi əsas yer tutur [prof. Ə.X. Paşayev, prof. F.A. Rüstəmov (3), prof. M.İ. İlyasov (2) və b.].

Beləliklə, nəticə olaraq demək olar ki, pedaqoji peşə dəyərləri özünün mahiyyət və məzmununa görə müəllim peşəsində xüsusi yer tutmaqla yanaşı, həm də müəllim hazırlığı prosesində xüsusi diqqət verilməli problemlərdən biridir.

Problemin aktuallığı. Pedaqoji dəyərlər pedaqoji prosesdə əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. Müəllimin bu dəyərləri öz peşə fəaliyyətinə gətirməsi onu bir peşəkar və səriştəli müəllim kimi xarakterizə edən ən mühüm keyfiyyətlərdəndir. Pedaqoji peşə dəyərləri öz mahiyyət və məzmununa görə tədris prosesinin özünə dəyərli münasibəti təmin etməklə yanaşı, onun gözlənilməsi həm də pedaqoji peşənin nüfuzunun yüksəlməsinə, müəllim əməyinin nə dərəcədə vacib və əhəmiyyət daşdığına göstəricisinə çevrilməsinə səbəb olur. Bu dəyərlərin pedaqoji tədqiqatların obyektinə çevrilməsi də məhz onun özünün pedaqoji prosesi dəyərli bir proses səviyyəsinə qaldıra bilməsi olmuşdur. Bu cəhətdən bu mövzu həmişə aktualıq kəsb etmiş və bu gün də aktualdır.

Problemin yeniliyi. Pedaqoji peşə dəyərlərinə aid bir sıra tədqiqatlar aparılmışdır, pedaqoji tədqiqatlarda bu dəyərlərə olan münasibətlər öyrənilmiş və onun pedaqoji prosesdə roluna, əhəmiyyətinə, bu dəyərlərin mahiyyət və məzmununu nələrdən ibarət olması ümumiləşdirilmiş və sistemləşdirilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalənin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada aparılan araşdırmalar peşə dəyərlərinin pedaqoji prosesdə hansı mahiyyət daşdığını, onların yeri və rolu və bu sahədə aparılan tədqiqatların əsas istiqamətlərinin nələrdən ibarət olduğunu aydınlaşdırmağa əlverişli dərəcədə kömək edə biləcəkdir. Bunları tətbiq etməklə müəllimlər özlərinin peşə fəaliyyətlərinin daha məzmunlu, daha səmərəli keçməsinə və yüksək nəticələr əldə etmələrini aydın hiss edə, görə bilərlər.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H.Ə. Təhsil millətin gələcəyidir. – Bakı: Təhsil, – 2002.
2. İlyasov, M. Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliliyin problemləri / M. İlyasov – Bakı: Elm və təhsil, – 2018.
3. Paşayev, Ə.X. Pedaqogika. / Ə.X. Paşayev, F.A. Rüstəmov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017.

4. Александрова Ю.Ю. Парадоксы профессиональной идентичности у психологов / Ю. Ю. Александрова, Е.В. Камнева, М.В. Полевая, Н.С. Пряжников, Е.Ю. Пряжникова // Организационная психология. 2020. Т. 10. № 3. с. 225-245; Серый А.В. Осмысленное отношение к профессиональной деятельности как условие развития профессионально значимых качеств психологов-практиков // Вестник КемГУ. 2005. № 2. С. 158-162.
5. Щербина А.И., Гребенникова В.М. Структура ценностных ориентаций личности педагогов дошкольных образовательных учреждений // Непрерывное образование. 2015. № 1 (11). С. 57-60; Набиуллин Л.Г. Роль педагогических ценностей в формировании профессиональной культуры педагога // Человек и образование. 2013. № 4. С. 94-98.
6. Burns, D., & Darling-Hammond, L. (2014). Teaching around the world: What can TALIS tell us? Stanford Center for Opportunity Policy in Education. https://edpolicy.stanford.edu/sites/default/files/publications/teaching-around-world-what-can-talis-tell-us_3.pdf; Viac, C., & Fraser, P. (2020). Teachers' well-being: A framework for data collection and analysis (Issue 213). OECD Education Working Papers 213, OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/c36fc9d3-en>; Gonski, D., Arcus, T., Boston, K., Valerie, G., Johnson, W., O'Brien, L.,
7. Bromme, Rainer, Rheinberg, Falko, Minsel, Beate, Winteler, Adi, Weidenmann, Bernd (2006): Die Erziehenden und Lehrenden. In: Krapp, Andreas, Weidenmann, Bernd (Hrsg.): Pädagogische Psychologie. 5. vollständig überarbeitete Auflage. (Beltz) Weinheim, 269-355. С.304.
8. Cramer, C. (2012). Entwicklung von Professionalität in der Lehrerbildung. Empirische Befunde zu Eingangsbedingungen, Prozessmerkmalen und Ausbildungserfahrungen Lehramtsstudierender. Bad Heilbrunn: Klinkhardt.
9. Felbiger, Johann I. von (1900/1915): Eigenschaften, Wissenschaften und Bezeigen rechtschaffener Schulleute. 4. Auflage. (Schönigh) Paderborn.
10. Helsper, Werner [Hrsg.]; Tippelt, Rudolf [Hrsg.]: Pädagogische Professionalität. Weinheim u.a. : Beltz 2011, S. 202-224. - (Zeitschrift für Pädagogik, Beiheft; 57)
11. Helsper, Werner Pädagogische Professionalität als Gegenstand des erziehungswissenschaftlichen Diskurses. Einführung in den Thementeil Zeitschrift für Pädagogik 50 (2004) 3, S. 303-308.
12. Hermann, Ulrich (1999): Lehrer – professional, Experte, Autodidakt. In: Apel, Hans J., Horn, Klaus-Peter, Lundgreen, Peter, Sandfuchs, Uwe (Hrsg.): Literatur 370 Professionalisierung pädagogischer Berufe im historischen Prozess. (Klinkhardt) Bad Heilbrunn/Obb., 408-428.
13. Kunter, M., Baumert, J., Blum, W., Klusmann U., Krauss, S., & Neubrand, M. (Hrsg.) (2011a). Professionelle Kompetenz von Lehrkräften. Ergebnisse des Forschungsprogramms COACTIV. Münster: Waxmann; Voss, T., Kunina-Habenicht, O., Hoehne, V., & Kunter, M. (2015). Stichwort Pädagogisches Wissen von Lehrkräften: Empirische Zugänge und Befunde. Zeitschrift für Erziehungswissenschaft, 18, p. 187–223.
14. Lehre(r) in Zeiten der Bildungspanik Eine Studie zum Prestige des Lehrerberufs und zur Situation an den Schulen in DeutschlandDüsseldorf, 24. April 2012. S.6.
15. Perry, L.-A., & Roberts, M. (2018). Through growth to achievement: Report of the review to achieve educational excellence in Australian schools. Commonwealth of Australia. <https://docs.education.gov.au/node/50516>
16. Helsper, Werner Pädagogische Professionalität als Gegenstand des erziehungswissenschaftlichen Diskurses. Einführung in den Thementeil Zeitschrift für Pädagogik 50 (2004) 3, S. 303-308.
17. Weber, Ernst (1919): Die Lehrerpersönlichkeit. 2. Auflage. (Zickfeldt) Ostewieck a. H., Leipzig.

E-mail: aytentt@icloud.com

Rəyçilər: *ped.elm.dok., prof. M.İ. İlyasov*

ped.elm.dok., prof. H.H. Əhmədov

Redaksiyaya daxil olub: 27.11.2023